

ÖRTMECE SÖZLERLE İLGİLİ TERİMLER

Ahat ÜSTÜNER*

ÖZET

Türkçede sıkça kullanılan örtmece sözler, yeterince araştırılmadıkları için farklı terimlerle karşılanmaktadırlar. Bu ifadelerin özelliklerini, yapılarını ve anlamlarını göz önüne alarak uygun terimler belirlemek, konuyla ilgili çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Uluslararası literatürde euphemism diye karşılanan bu ifadeler, sevilmeyen, uğursuz sayılan, müstehcen olan varlıkların bilinen adları yerine farklı söz veya sözcüklerle anlatılmasıyla oluşan ifadelerdir. Tabuya bağlı olarak her kültürde ve her dilde bulunan örtmece sözlerde amaç anlaşılmamak değildir. Bir de yanlış işleri gizlemeyi amaçlayan disfemism adı verilen örtmece sözler bulunmaktadır.

Bu çalışma, bir arada ele alınması gereken bu ifadeler karşılığında Türkiye'de kullanılan terimleri değerlendirmek; anlam, amaç ve yapı bakımından uygun terimler önermek amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örtmece Sözler/Güzel Adlandırma, Kötü Adlandırma, Türkçe.

TERMS ABOUT EUPHEMISTIC WORDS

ABSTRACT

Euphemisms that are frequently used words in Turkish are corresponded with different terms since they are not adequately examined. Determining proper terms by considering the features, structures and meanings of these statements will make a major contribution to relevant research area.

*Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: austuner@firat.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

These statements called as euphemisms in international literature are means of expressing obnoxious, inauspicious accepted, obscene entities with different word or words instead of known names. The purpose of euphemisms founded in all cultures and all languages depending on taboo (noa word) is not to be not understood. Besides there are some euphemisms called as dysphemism aiming to conceal wrong doings.

The objective of this study is evaluating the alternative terms used in Turkey for these statements those should be taken up together and proposing terms correspondent with meaning, purpose and structure for them.

Key Words:Euphemisms, dysphemism, Turkish.

Türkçede sıkça kullanılan örtülü ifadeler, önemlerine denk çalışmalarla yeterince araştırılmadıkları için farklı terimlerle karşılanmaktadır. Bu ifadelerin özelliklerini, türlerini, yapılarını ve anlamlarını göz önüne alarak kullanılan farklı terimleri değerlendirip uygun olanları belirlemek, böylece terim birliği sağlamak, konuyla ilgili araştırmaların gelişmesine ve Türkçenin bu açıdan zenginliğinin ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

Bilindiği gibi, anlamı ve çağrışımı sevilmeyen, korkulan, iğrenilen; toplum tarafından üzücü, kırıcı, çirkin ve kaba sayılan, uğursuz kabul edilen varlık ve kavramları karşılayan sözcükler yerine, bu kötü çağrışımları engelleyecek başka sözcüklerin kullanılmasına güzel adlandırma veya örtmece söz adı verilir. Toplumun ahlakî, dinî ve örfî değerlerine aykırı olduğu için söylenildiğinde korku, ürkme ve iğrenme gibi kötü izlenimler uyandıran ve bu sebeplerle söylenmesi uygun görülmeyen varlık, kavram ve davranışlar, dildeki yaygın karşılıkları yerine, doğabilecek kötü izlenimleri engelleyen, hoş karşılanabilen aynı anlam yüklenmiş başka sözcük veya sözlerle anlatılarak bu kötü etki en aza indirilmeye çalışılır.

Dolayısıyla bu tür ifadelerde temel amaç, toplumu veya bireyi korkutan, ürküten, iğrendiren, kötü izlenim ve çağrışımlara yol açan ifadelerden kaçınmak; genel ahlaka aykırı kabul edilen ve söylenmesi ayıp sayılan düşünce ve duyguları, bu kötü çağrışımları ortadan kaldıran kabullenebilir sözcük veya sözlerle dile getirmektir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Örtmece sözler büyük oranda tabuya bağlı olarak ortaya çıkarlar. Hemen hemen bütün kültürlerde cinsellik, ölüm, belirli hastalıklar, yasak ilişkiler, boşaltım ve zihinsel rahatsızlıklar ve bunlarla ilgili sözcükler tabu olarak görülmektedir. Türkçe Sözlük'te tabu, "Kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını, kullanılmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunulacağı düşünülen dinî inanç; yasaklanarak korunan nesne, kelime, davranış" (TDK., 2005: 1549) diye tanımlanır. Tabu, mensupları için zararlı olacağı veya töreleri bozacağı düşünüldüğü için kabul edilemeyen belli davranış biçimlerinden veya doğa üstü güçlerden kaçınmak amacıyla toplumun sığındığı değer yargılarıdır. Bir toplumda her hangi bir davranış tabu olduğunda bu davranışı ifade etmede kullandığımız gösterge (sözcük) de tabu olur. (Oyarkılıçgil Ateş, 1996: 16) Yapılması hoş görülmeleyen davranışları yasaklayan tabu, bu davranışların doğrudan ifade edilmesine de yasak getirir.

Sözün büyüüne (gücüne) inanmanın etkisiyle doğan dilbilimsel tabunun (Güngör, 2006:90) gereği olarak, tabu olan varlık, kavram ve hareketler örtmece sözlerle adlandırılmakta, gerçek isimleri yerine bu örtüye başvurulmaktadır.

Türkçede retorikle ve bilhassa edebî sanatlarla ilgili eserlerde daha çok edeb-i kelâm terimiyle eskiden beri yer verilen bu ifade şekilleri için: "Doğrudan söylenmesi uygun olmayan kavram veya manaların dolaylı olarak edebî bir şekilde ifade edilmesi" (Coşkun, 2007: 186) tarzında birbirine yakın tanımlar yapılır. Örtülü ifadenin yanı sıra nükteli ve kibarca ifade etme anlayışından dolayı edebî sanatlarla birlikte ele alınan güzel adlandırmalar, eski araştırmacılar tarafından çoğunlukla cümle boyutunda bir anlatım tarzı olarak görülmüşlerdir. Edebî sanatlardan da daha çok kinaye sanatının bir türü kabul edilen (Coşkun, 2007: 186) edebî kelâm (edeb-i kelâm) için Süleyman Fehmi'nin yaptığı; "Anlama etki ve kuvvet vermek yahut değersizlik ve bayağılığını gizlemek gibi bazı yararlarını sağlamak için bir düşüncenin özel bir kelimeyle değil, mecazî bir söz dizisiyle tasvir edilmesinden ibarettir." (S. Fehmi, 2004: 273) şeklindeki tanım, bu ifade şeklinin daha çok cümle boyutunda kabul edildiğini göstermektedir.

Güzel adlandırmalarda amaç anlaşılmamak değildir. Her hangi bir kavram veya olay bilinen isminden farklı bir isimle anılırken, aralarındaki çeşitli çağrışımlardan dolayı okuyan veya dinleyenin asıl maksadı anlamasına özen gösterilir. Bu özelliklerini Süleyman Fehmi: "Edeb-i kelâmın makbul şartları açıklık, ölçülülük ve kendine has sözlerle kazanılamayan bazı fazla yararların sağlanmasıdır. Mecazî tabirler, anlamın yüzünü bir örtü altına

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

gizleyerek arayıcı bakışlarımızı daha çok çeker, bize daha çok zevk verir; fakat bu örtü, bakışımızın işlemesine engel olmamak için oldukça şeffaf olmalıdır.” açıklamalarına yer verir. (S. Fehmi, 2004: 273) Söz konusu varlık, nesne veya kavramın asıl ismi gizlenirken yerine kullanılan sözcüğün de anlaşılmasına özen gösterilir.

Ancak örtmece ifadelerin bir kısmında toplumca benimsenmeyen bazı nesne, kavram veya davranışları karşılayan sözcüklerin yerine başka sözcükler kullanılırken insanları aldatma amacı ön plandadır. Batılı araştırmacılar euphemism terimiyle karşıladıkları örtmece sözleri “açıklık veya kapalılık ve örtülü ifadenin maksadı bakımından” 1. Açık euphemizmler 2. Gizli euphemizmler diye ikiye ayırmaktadırlar. Daha çok ticari ve siyasi alanda görülen, kandırma ve aldatma amacı taşıyan yalan veya yanlış adlandırmalar “gizli euphemizmler” diye adlandırılmaktadır. H. Melenk’e göre, gerçek anlamda güzel adlandırmalar sadece, insanın ürkmemesini, iğrenmemesini amaçlayan “açık euphemizmler”dir. Gizli euphemism denilen örtmece sözler çoğu zaman kötü amaçlarla kullanılmaktadır. Mesela Bosna savaşı sırasında Boşnaklara uygulanan katliam, soykırım Sırp tarafından *etnik temizlik* olarak adlandırılmıştır. (Bilginer, 2001:443)

Faiz yerine *kâr payı* veya *gecikme zammı*; *zamma*, *fiyat ayarlaması* denmesi gibi ticarî alanda tüketiciyi uzaklaştırmamak, ürktürmemek veya *savaş* yerine *barış hareketi* demek gibi, gerçek iletiyi örten veya aldatmak amacıyla kullanılan sözcük veya sözler gizli euphemism örnekleridir. Bizde bu tür örtmeceler, bazı araştırmacılar tarafından kötü adlandırmalar terimiyle karşılanır. A. Güngör, “Kötü Adlandırma (Dysphemism): Dilde varlıkların (hayvan, eşya, insan vb.) ve hastalık adlarıyla ilgili olarak yukarıda verdiğimiz örneklerin tam tersine bir de kötü adlandırma vardır. Dünyanın bir çok ülkesinde çocuklara ad konurken beğenilen, sevilen ad koyma eğilimi varken kimi ülkelerde güzel adların kötü ruhların ilgisini çektiğine inanılmaktadır. Bu nedenle çocuklara güzel ad vermek yerine şeytanların, kötülük ruhlarının onlar için bir tehlike olmayacakları döneme kadar *domuz*, *yaramaz* gibi isimler verilmektedir. Tüm bu kötü adlandırmalar tabuya dayalı, kötülük ruhlarının şahsa zarar vermesini engellemeye dayalı adlandırma eğiliminden kaynaklanmaktadır.” (Güngör, 2006: 88) açıklamalarına yer verir ki bu ifadelerde yer alan adlandırmalar özel isimlerle ilgilidir. Bazı inançlara bağlı olarak insanların kötü anlamı sayılabilecek sözcüklerle isimlendirilmesi örtmece anlayışından farklıdır. Örtmece sözlerde esas olan varlık veya durumun bilinen yaygın isminden farklı yeni bir sözcük veya ifade ile anılması, anlatılmasıdır. Oysa bir varlığa

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

verilen özel isim kötü anlamalı da olsa herkes tarafından bilinen, kullanılan kalıcı bir isim halini alır. Kötü adlandırmaların “tabusal inanç ve yargılara dayanması”, (Güngör, 2006: 89) bu özel isimlerin örtmece sözle beraber ele alınıp incelenmesini gerektirmez. Özel isimlerin kötü anlamalı sözcüklerden seçilmesinin tabuya dayanması, onları güzel adlandırmalara yaklaştırmaktadır; ancak bu özel isimler o kişinin bir şekilde yakıştırılmış kalıcı isimleridir, örtmece söz sayılamazlar.

Kötü adlandırma terimini kullanan araştırmacılardan biri olan Kerim Demirci de, “Disfemizm, kasti olarak kötü adlandırma olabileceği gibi alaycı yanı da olabilir. İyi adlandırmayı örtmece kabul ettiğimizde kötü adlandırmayı da örtmece kabul etmek gerekir. Birinde adlandırmanın yönü pozitif, müspet iyi iken ötekinde negatif, menfi, kötüdür. Kötü adlandırma durumunda bir anlamda örtmece ve küfür ilgisi de ortaya çıkar. Bir tür aşağılama, küçük düşürme ve sözlü saldırı diyebileceğimiz bu tarz örtmeceler dini inanışlar ve onların taraftarları ile de bağlantılı olabilir. Bilindiği gibi dinler arasında kendi inancını paylaşmayan taraf *kafir* (infidel) olarak adlandırılır Bu nedenle kendi dininden olmayan kafirlere dolaylı olarak küfretme yollarından biri de örtmeceli kullanımlardır. İngilizcede *swearing* kelimesiyle ifade edilen küfrün Arapçada örtme ve gizleme anlamına da gelmesi ilgi çekicidir.” (Demirci, 2008: 29) demektedir. Farklı dinden olan birini aşağılamak, küçük düşürmek düşüncesiyle toplumun olumsuz anlam yüklediği sözcüklerle anılması da euphemism anlayışıyla pek bağdaşmaz. Çünkü burada da bir örtme değil, hoş olmayan bir adla yapılan genel bir adlandırma mevcuttur. Ancak konuşmacı bir gerçeği anlaşılabilir bir şekilde açıklamaya çabalarken kullandığı ifade tarzı için “politik konuşmak, bürokrat ağzı ile konuşmak” (Söylemez, 1993: 84) tanımlamaları yapılır ki bu tarz açıklamalar yanıltma, durumu daha güzel gösterme amaçlı örtmece sözlerdir. Almanca’da; “Gizleyici, güzelleştirici, açılmayı, dolambaçlı ifade edici, saklayıcı, örtücü, kaplayıcı kelime” olarak algılanan güzel adlandırma kavramı, (Ersan, 2000:IV) bizdeki kullanım ve algılanış şekli için de bu özellikleriyle belirginleşmektedir.

Türkiye Türkçesinde eskiden beri yaygın olarak görülen ve anlambilim veya edebi sanatlarla ilgili eserlerde biraz değinilen bu tür sözcük veya sözlerle ilgili kapsamlı çalışmaların yapıldığını söylemek mümkün değildir. Türkiye’de edebî sanatlarla ilgili eserlerin yanı sıra anlambilimle ilgili eserlerde de az çok yer verilen, Nizamettin Uğur’un, değinmece (kinaye), ad aktarımları, örtmeceli değinmece, örtmece amaçlı ad aktarımları, örtmecesel bütünlüyle dayalı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

eylem aktarımları başlıkları altında (Güngör, 2006: 73) ve Doğan Aksan'ın adbilimin bir dalı olarak "güzel adlandırma" başlığıyla toplam iki sayfa halinde (Aksan, 1982: 100 - 101) değindiği güzel adlandırmalar hakkında yayımlanmış sınırlı sayıda makale bulunmaktadır.

Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın, "Türk halklarında tabu ve örtmece (euphemism) sözler, Türklerde batıl inançlar arasında tabu"¹; Turgut Akpınar'ın, "Dünyada ve Türklerde ağza alınması yasak (Tabu) kelimeler"²; Dr. Gülsüm Killi'nin, "Hakas Türkçesinde tabu sözler ve örtmece"³; (Güngör, 2006: 73) Prof. Dr. Işıl (İnce) Özyıldırım'ın, "Türkçede örtmece sözcükler üzerine"⁴; Ahmet Güngör'ün, "Tabu – Örtmece (Euphemism) sözler üzerine"⁵; Hayriye Bilginer'in, "Bati dillerinde ve Türkçede güzel adlandırmalar"⁶; Arzu Oyarkılıçgil Ateş'in, "Dilde tabu ve örtmecenin yeri üzerine"⁷; Kerim Demirci'nin, "Örtmece (Euphemism) kavramı üzerine"⁸ adlı bildiri ve makaleleri ile Yüksek Öğretim Kurulunun tezlerle ilgili sayfasında yer aldığı kadarıyla Yüksel Ersan tarafından yapılan "Euphemismus in der Alltagssprache und in den Fachsprachen der Politik, der Internationalen Beziehungen und des Gesundheitswesens im Deutschen und Türkischen"⁹ adlı doktora tezi; Ümit Söylemez¹⁰ tarafından yapılan, "Euphemism" as'a Reflection of Culture on Language" ve Ahmet Gecekuşu tarafından yapılan "Güzel Adlandırma"¹¹ adlı yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Türkçedeki örtmece sözlerle ilgili Sovyetler Birliğinde yapılmış önemli çalışmalar

¹ T.C. Başbakanlık Kültür Müşavirliği, Milli folklor Enstitüsü, 1.Uluslararası Türk Folklor Sempozyumu, Ankara 1974, s. 365

² **Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları**, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul 1985

³ II. Çağdaş Türklük Araştırma Sempozyumu, 5-7 Mayıs 2003, Ankara

⁴ **Dil Dergisi**, Ankara, Sayı 50, Ankara 1996, s. 22 - 28

⁵ **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 29, Erzurum 2006, s. 69 – 93

⁶ **Türk Dili**, S. 598, Ekim 2001, s. 441- 445

⁷ **Dil Dergisi**, S. 49, Kasım 1996, s. 16 – 18

⁸ **Milli Folklor**, C. 10, S. 77, Ankara 2008, s. 21-34

⁹ Euphemismus in der Alltagssprache und in den Fachsprachen der Politik, der Internationalen Beziehungen und des Gesundheitswesens im Deutschen und Türkischen, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000

¹⁰ "Euphemism" as'a Reflection of Culture on Language, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993, VII + 140 sayfa

¹¹ Güzel Adlandırma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2006, IX + 161 sayfa

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

bulunmaktadır.¹² S. Altayev Türkmençe’de, A. İsmatullayev Özbekçe’de, N. M. Cabbarov Azerice’de, A. K. Ahmedov Kazakça’da ve N. A. Yayimova da Altayca’daki tabu ve örtmece sözler üzerine doktora tezlerini hazırlamışlardır. (Güngör, 2006:72)

Türkçede kullanılan örtmece sözleri oluşma biçimleri, yapıları ve anlamları bakımından yeterince inceleyen bir çalışma da bulunmamaktadır. Örtmece sözlerin oluşmasını geniş bir şekilde inceleyen batılı dilciler bu sözcük veya sözleri biçim ve anlam açısından ele almışlardır. Biçim açısından yapılan gruplandırmalarda; birleştirme, türetme, yansıma sözcük, kısaltma, silme, ters argo, sözcüklerin baş harflerinden oluşturma, ödünçleme gibi gruplandırmalar yapılır. Örtmece sözler anlam açısından da; zıt anlam, ayırıştırma, daha küçük gösterme, mecaz, bir şeyi belirli özelliği ile isimlendirme, benzetme, ima etme, çıkartma, kinaye, abartma, ayrıntıyı öne çıkarma gibi başlıklar altında sınıflandırılırlar. (Güngör, 2006; 87; Demirci, 2008: 30)

Adil Ahmedov “Türki Dilderindegi Tabu men Evfemizmden” adlı eserinde evfemizmlerin yapılma yollarını; “evfemistik metaforlar, evfemistik mecaz-ı mürseller, ironi, evfemistik eğretileme, sözcük gruplarından oluşan evfemizmler, zamirlerden oluşan evfemizmler, evfemizm oluşturan başka tesirler, deformasyon, üç nokta, alıntı kelimeler, elipsler (kelimenin hecelerinin yerine noktalar), saygı ifadesinden doğan evfemizmler” başlıkları altında ele alır. (Ahmedov, 1995: 11) Kayseri yöresinde kullanılan örtmece sözleri esas alarak yaptığımız tespitlere göre, örtmece sözlerin yüzde 63’ü tek sözcük halinde, yüzde 37’si sözcük grubu veya cümle halindedir. Tek sözcükten oluşan örtmece sözlerin yaklaşık yüzde 40’ı farklı anlam yüklenmiş yazı dilindeki sözcüklerden, yüzde 19’u mevcut kök veya gövdelerden türetilmiş sözcüklerden, yüzde 15’i arkaik sözcüklerden, yüzde 13’ü alıntı sözcüklerden, yüzde 9’u ağızlarda türetilmiş sözcüklerden ve yüzde 4’ü birleştirilmiş sözcüklerden oluşmaktadır. (Üstüner, 2007: 191) Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülen örtmece sözcükler üzerinde yapılacak çalışmalar sonucunda daha farklı yöntemler belirleneceği gibi, daha net oranlar da ortaya konacaktır.

¹²Ahmet Güngör’e göre İ. Lauda Cirtautas, N. A. Baskakov, N. Direnkova, Ş. Ç. Sat, E. E. Reçitskaya vb. bilim adamları yazmış oldukları makalelerde Türk halklarında insan, hayvan adları ve kadın dilinde kullanılan örtmece sözleri ele almışlardır. Daha geniş bilgi için bakınız: Ahmet Güngör, “Tabu – örtmece sözler üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, Erzurum 2006, s. 69 – 93

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Örtmece sözlerin belirgin bir özelliği sık sık değişmeleridir. Örtmece amacıyla oluşturulan yeni sözcükler, bir müddet sonra yerine kullanıldıkları sözcüğün anlamını taşımaya başlar ve yeni bir örtme işlemine ihtiyaç duyulur. Genel dilde yaygın ve yerleşik bir anlam kazandıktan sonra örtmece vasıfları kaybolur ve insanlar bunların yerlerine yeni sözcükler oluşturmaya başlarlar. Değişme özelliklerini Söylemez, “tiksindirici veya hoş olmayan ve bir düşünce için kullanılan güzel söyleme, geçici bir süre etkili olur. Çok geçmeden güzel söylem, kendisini selefinden uzaklaştıran bu ayıbı sahiplenir.” (Söylemez, 1993: 42) ifadesiyle dile getirir. Kesin tabu olan cinsellikle ve ölümle ilgili güzel adlandırmaların çok olması, bunların sıkça değiştiklerini ve insanların bilinenlerden farklı yeni örtmece sözler oluşturduklarını gösterir. Bu özelliklerine Demirci de, “Türkçe *sakat* kelimesi yerine örtmeceli kullanım olan *özürlü* kelimesi zamanla *sakat* kelimesinden daha aşağılayıcı kullanım kazanmıştır. Bunun yerine yeni bir örtmece olan *engelli* kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.” (Demirci, 2008: 33) gibi örnek sözcüklerle dikkat çekmektedir.

Örtmece sözcüklerin sürekli değişmesi, söz varlığı açısından dilin yeni sözcüklerle zenginleşmesini, mevcut sözcüklere yeni anlamlar yüklediği için dilde eş anlamlı sözcüklerin oluşmasını ve “sözcüklerin çok anlamlı özelliğe kavuşmasını” (Güngör, 2006: 81) sağlamaktadır. Belli bir kavram veya durumu karşılayan örtmece sözcüklerin değişmeleri dolayısıyla dilin söz dağarcığı üzerindeki etkilerini Ahmedov, “Tabu ve evfemizmler, bir dilin sözcük dağarcığını leksikolojik ve semantik açıdan geliştirir. Bunlar sözcüklerin anlamlarını değiştirerek kullanılmasını sağlarlar. Evfemistik amaçla yumuşatılan ifadeler, kendi ilk anlamlarından çıkıp son anlamlarını kazanmış olurlar. Böylece tabu ve evfemizmler eş anlamlı ve eş sesli ifadelerin zenginleşmesini, yeni anlamların oluşmasını sağlarlar.” (Ahmedov, 1995:172) sözleriyle değerlendirmektedir. İşte bu değişme ve dili kullananların her zaman görülebilen özgün, kendine has örtmece söz ve sözcükleri dolayısıyla bir dilin bütün örtmece sözcüklerini içeren bir sözlük oluşturmayı imkânsız hale getirmektedir.

Türkçe’de eskiden beri kullanılan bu tür ifadelerle ilgili yapılmış çalışmaların yetersiz olması, hem terimlerin ve hem de ilgili değerlendirme ve tasniflerin karışıklığına, yerleşmemesine yol açmaktadır.

Bütün dünya dillerinde görülen bu tarz anlatımlar için batı dillerinde genellikle “euphemism” terimi (Almanca Euphemismus, Fransızca Euphémisme, İngilizce Euphemism) kullanılır ki bu terim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Yunanca kökenli “eupheme” (iyi, uğurlu söz söyleme) (Aksan, 1982: 100) sözcüğünden kaynaklanmaktadır. (Hengirmen, 1999: 199; Bilginer, 1984: 442) Türk lehçelerinde ise Yakutça’da “harıstan atar tıl” ya da “harıstır tıl”, Altay Türklerinde “pay söş” ya da “paylagan söster”, Kazak Türkçesinde “tıyım, at tergev” (Ahmedov, 1995: 171) gibi terimler kullanılır. Güzel adlandırmalara Türkiye’de eski dönemlerde “edeb-i kelām, edebī kelām, hüsnü tabir, güzelleme, (Bilginer, 2001: 441), asālet (Coşkun, 2007: 186), mümtaziyet”(Mevlevi, 1984: 40) “iyi adlandırma” (Aksan, 1982: 100) gibi isimler verilmiştir.

Bugün ise ilgili çalışmalarda, başlıklardan da anlaşılacağı gibi bütün örtmece sözleri kapsayan terimler olarak “**örtmece sözler**” ve “**güzel adlandırma**” terimleri öne çıkmışlardır. Bu terimlerin dışında örtmece sözlerin türleri de dikkate alınarak “**kötü adlandırma**” terimi kullanılmaktadır. Ayrıca batıda olduğu gibi bizim de bir ayrıma gitmemiz gerektiğini belirten Hayriye Bilginer’in; “Yunus Emre’nin ölümü, “*ecel şerbetini içmek*” şeklinde ifade etmesiyle, “*etnik temizlik*” gibi ifadelerin farklı olduklarını; bunlardan birincisine “güzel adlandırma”, diğerine “örtmece” denilebileceği...” şeklindeki terim önerisi bulunmaktadır.(2001:445) Yukarıda belirttiğimiz gibi bu ayırım, bizdeki çalışmalarda daha çok “güzel adlandırma” teriminin zıddı gibi görülen “kötü adlandırma” terimiyle yapılmıştır.

Güzel adlandırma teriminin zıddı olarak kullanılan “kötü adlandırma” terimi, bazen özel isimleri içeren bir anlam kazanmaktadır. Halbuki inançtan ötürü çocuğa kötü bir isim verilmesi örtülü bir ifade değil, o varlığın, şahsın kalıcı adıdır. Ayrıca kötü adlandırma terimi, aldatmak amacıyla kullanılan bu örtülü ifadelerin, güzel adlandırmaların bir çeşidi olarak değil, güzel adlandırmaların dışında kalan bir ifade tarzının adıymış gibi algılanmasına yol açabilir. Bu ifadelerin tümüne güzel adlandırma dendiğine göre, adı söylenmek istenmeyen varlık veya durumun, inanca, tabuya değer yargılarına bağlı olarak daha kötü anlamlı sözcük veya sözlerle örtülü ifadesi de güzel adlandırmaların içerisinde yer almalıdır. Özel isimleri dışarıda tutarsak, güzel adlandırma ile, bunun zıddı olan kötü sıfatının yer aldığı kötü adlandırma terimiyle karşılanan örtülü ifadeler arasındaki temel fark amaçlarındaki farklılıktır. Yanıltma ve aldatmaya yönelik bu tür ifadeler de, sonuçta kötü olan, hoş olmayan bir şeyi örtülü ifadelerle dile getirdikleri için güzel adlandırmalardan ayrı tutulamazlar. Kötü adlandırma terimi, amaçları ve anlamları biraz farklı olan örtülü ifadeleri güzel adlandırmaların dışında bir anlatım tarzı haline getirmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Pek tutarlı sayamayacağımız bu “kötü adlandırma” terimi, bir bakıma güzel adlandırma teriminin de bütün örtülü ifadeleri kapsayacak, uygun bir terim olmamasından kaynaklanmaktadır. Yanıltma ve aldatma amacı taşıyan örtülü ifadelerin “güzel” diye nitelendirilmesi bu isimlendirmeye karşı bir şüphe doğurmaktadır. Güzel adlandırma teriminin olumsuz bir yanı da terimin daha çok ve birinci planda insanların beklentilerinin, inançlarının ve değer yargılarının gereği olarak çocuklarına güzel isim verme anlayışlarını çağrıştırması, yani özel isimlerle ilgili görülmesidir.

Bütün bunları hesaba katarak, euphemism terimine verilecek en uygun Türkçe karşılığın “örtmece sözcükler” olduğu kanaatindeyim. Genel olarak “örtmece sözcükler” terimiyle karşılanabilecek bu tür ifadeler için, yapıları da dikkate alınarak cümle veya sözcük grubu şeklinde olanlara “örtmece söz”, tek bir sözcük şeklinde olanlara karşılık “örtmece sözcük” terimlerinin kullanılması daha uygun ve anlaşılır olacaktır. Örtmece sözleri de amaçları ve anlamları açısından kendi içinde “açık örtmeceler” ve “gizli örtmeceler” diye ikiye ayırabiliriz. Bu ifadelerde amaç anlaşılmamak değildir; dolayısıyla “açık örtmece” teriminde peş peşe gelen anlamları zıt iki sözcüğün varlığı, bu ifadelerin bir özelliğini de ortaya koymaktadır. Yukarıda adı geçen araştırmalarda yer verilen aldatma amaçlı kötü adlandırmaların da “gizli örtmeceler” terimiyle karşılanması **kanaatimizce daha uygun** olacaktır.

KAYNAKÇA

- AHMEDOV Adil, **Türki Dillerindeki Tabu men Evfemizmden**, Almatı 1995
- AKSAN Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim C. 3**, TDK. Yay., Ankara 1982
- BİLGİNER Hayriye, “Bati dillerinde ve Türkçede güzel adlandırmalar”, **Türk Dili**, S. 598, Ekim 2001, s. 441- 445
- COŞKUN Menderes, **Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar**, Dergah Yay., İstanbul 2007
- DEMİRCİ Kerim, “Örtmece (Euphemism) kavramı üzerine”, **Milli Folklor**, C. 10, S. 77, Ankara 2008, s. 21-34
- GECEKUŞU Ahmet, **Güzel Adlandırma**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2006,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- GÜNGÖR Ahmet, “Tabu – örtmece sözler üzerine”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 29, Erzurum 2006, s. 69 – 93
- KARAAĞAÇ Günay, **Dil, Tarih ve İnsan**, Akçağ Yay., Ankara 2002
- OYARKILIÇGİL ATEŞ Arzu, “Dilde tabu ve örtmecenin yeri üzerine”, **Dil Dergisi**, S. 49, kasım 1996, s. 16 – 18
- ÖZYILDIRIM Işıl (İnce), “Türkçe’de örtmece sözcükler üzerine bir araştırma”, **Dil Dergisi**, S. 50, Aralık 1996, s. 15-21
- SÖYLEMEZ Ümit, **Euphemism as’a Reflection of Culture on Language**, Hacettepe Üniversitesi İnstitute of Social Sciences,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1993
- SÜLEYMAN FEHMİ, **Edebiyat**, (Hazırlayan: Ali Yıldırım), Elazığ 2004
- TAHİR-ÜL MEVLEVİ, **Edebiyat Lügatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984
- TÜRK DİL KURUMU, **Türkçe Sözlük**, Ankara 2005
- ÜSTÜNER Ahat, “Kayseri ve yöresi ağızlarında güzel adlandırmalar”, **II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni 10 – 12 Nisan 2006 Bildiriler**, Kayseri 2007, s. 170 -192
- YÜKSEL Ersan, **Euphemismus in der Alltagssprache und in den Fachsprachen der Politik, der Internationalen Beziehungen und des Gesundheitswesens im Deutschen und Türkischen**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000